

גשר צר מאוד

בקריעת ים סוף שבפרשת 'בשלח', מסתיים מחזור ניסי מצרים. במסכת עבודה זרה (נד ע"ב) מתייחסים החכמים לעוולות שבטבע: "הרי שגזל סאה של חטין, והלך וזרעה בקרקע, דין הוא שלא תצמח! אלא עולם כמנהגו נוהג והולך, ושוטים שקלקלו, עתידין ליתן את הדין. דבר אחר, הרי שבא על אשת חבירו, דין הוא שלא תתעבר! אלא עולם כמנהגו נוהג והולך, ושוטים שקלקלו, עתידין ליתן את הדין". 'עולם כמנהגו נוהג' מציין בלשון חז"ל, את אדישות הטבע למוסר ולדת. הנס פירושו ניצחון המוסר על הטבע. ניצחון זה מתבטא בשני אופנים שונים. המחשבה הקבלית הבחינה בין 'נס צורך גבוה' לבין 'נס צורך הדיוטי'. נס צורך הדיוט מתרחש כדי להושיע בני אדם, למשל, את בני ישראל משעבודם. ה'נס צורך גבוה', לעומת זאת, מטרתו להביא את האדם להכרה ש"אצבע אלהים היא". הוא בא להורות לאנושות, שיש מציאות מעבר לעולם הטבע, וכי ה' הוא הא-להים, דהיינו שיש מקור לערכי האמת והטוב, מעבר להבלי האלילות שאינם אלא השלכת התאוות והחולשות האנושיות על העולם השמימי.

ענני ה' ענני

אחד הפילוסופים האנליטיים החשובים, ג'ון וויסדום (John Wisdom) טען במאמרו 'אלים' (Gods) שרק 'נס צורך גבוה' יכול להוות ראייה לאמיתותה של הדת. אב-טיפוס לכך מצוי במעשיו של אליהו הנביא, שארגן בכרמל "ניסוי מדעי" כדי לעמת בין ה' לבין הבעל (מלכים א, יח): "ויבחרו להם הַפֶּר הַאֶחָד וּיִנְתְּחוּ וַיִּשְׂמוּ עַל הָעֵצִים וַאֲשֶׁלַּא וַיִּשְׂמוּ וַאֲנִי אֶעֱשֶׂה אֵת הַפֶּר הַאֶחָד וְנִתְּתִי עַל הָעֵצִים וַאֲשֶׁלַּא לֹא אֲשִׁים. וּקְרַאתֶם בְּשֵׁם אֱלֹהֵיכֶם וַאֲנִי אֶקְרָא בְּשֵׁם ה' וְהָיָה הָאֵל-לָהִים אֲשֶׁר יַעֲנֶה בְּאֵשׁ הוּא הָאֵל-לָהִים". ואמנם, כך נעשה. "ויעשו, ויקראו בשם הַבַּעַל מְהַבְּקָר וְעַד הַצְּהָרִים לֵאמֹר הַבַּעַל יַעֲנֵנוּ וַאֲנִי קוֹל וַאֲנִי עָנָה...". אליהו לעומתם בונה מזבח, "ויעשׂ תַּעֲלָה... סַבִּיב לַמַּזְבֵּחַ... וַיֹּאמֶר מֵלֹאוּ אַרְבָּעָה כִּדִּים מִיָּם וַיִּצְקוּ עַל הָעֵלָה וְעַל הָעֵצִים... וַיִּלְכוּ הַמַּיִם סַבִּיב לַמַּזְבֵּחַ וְגַם אֵת הַתַּעֲלָה מָלֵא מַיִם... וַיֹּאמֶר... עָנְנִי ה' עָנְנִי וַיָּדְעוּ הָעַם הַזֶּה כִּי אַתָּה ה' הָאֵל-לָהִים... וַתִּפַּל אֵשׁ ה' וַתֹּאכַל אֵת הָעֵלָה וְאֵת הָעֵצִים וְאֵת הָאֲבָנִים וְאֵת הָעֶפְרָר וְאֵת הַמַּיִם אֲשֶׁר בַּתַּעֲלָה לַחֲכָה. וַיֵּרָא כֹל הָעָם וַיַּפְּלוּ עַל פְּנֵיהֶם וַיֹּאמְרוּ ה' הוּא הָאֵל-לָהִים ה' הוּא הָאֵל-לָהִים". רק אם המאמינים ישחזרו לעיני וויסדום, את הניסוי של אליהו, תהיה משמעות לאמונה הדתית.

דברים אלה אופייניים למדעי הרוח במחצית המאה שעברה. הם התקנאו בשיטות מדעי הטבע ורצו להיות ניסויים ומדויקים כמוהם. מאז עשתה מטוטלת הפילוסופיה שוב חצי סיבוב, והתרחקה מהלך רוח זה לקצה הפוסט-מודרניסטי המנוגד, שבו "הכל הולך". גם קצה זה בעיני פסול. הוגה יהודי חשוב שחי אתנו בארץ את שנותיו האחרונות, אָמִיל

פְּקֻנְהֵיִים ז"ל, התייחס לטענתו של וויסדום. במאמר על "אליהו והאמפיריציסטים", הוא שאל את עצמו כיצד היה אליהו מגיב אילו תפילתו לא הייתה נענית? לדבריו, הוא היה אז מרים עיניו השמימה וצועק: "רבש"ע, למה עשית לי זאת?" כישלון הניסוי הנסי לא היה הורס את אמונתו.

דאגה הפוכה לזאת של פקנהיים ביטאו חז"ל. הם עמדו לא על בעיית הכישלון של הנס, אלא דווקא על בעיית הצלחתו (ברכות ו ע"ב). הם תמהים על תפילתו הבזבזנית של אליהו: "עֲנֵנִי ה' עֲנֵנִי". כפילות זו, לשם מה? תשובתם מפתיעה: "עֲנֵנִי שתֵּרֵד אֵשׁ מִן הַשָּׁמַיִם וְעֲנֵנִי שלא יאמרו מעשי כשפים הם". ב"עֲנֵנִי" הראשון מתפלל אליהו שהנס יתרחש, ב"עֲנֵנִי" השני - מתפלל הוא שיזכו הרואים להרגיש בנס ולא יבטלו אותו בהסברים והתחכמויות, כאלה שנתנו על ידי המכשפים והחרטומים במצרים, או כאלה שינתנו על ידי היסטוריונים, ארכיאולוגים ואנשי מדע, רציניים ותמהוניים גם יחד. הכל "יוסבר", כפי שהנס הגדול מכולם, הופעת החיים, "הוסבר" על ידי המקרה והברירה הטבעית. אפילו אחרי התרחשות הנסים - זקוקים אנו לאמונה.

לבנות על ביצה טובענית

"כל העולם כולו גשר צר מאוד". אמרה זאת משל ר' נחמן מברסלב, מבטא את מצבנו התודעתי. מי שלא חי כמוני, את חוויית המעבר על גשר צר וגבוה כשהוא סובל מפחד גבהים לא יבין זאת. האם אצליח לעבור בגשר? אני וודאי מסוגל לעשות זאת, שהרי בקלות אעבור כאן באדמה בנתיב צר בלי לסטות ממנו. דבר זה, לא יהווה עבורי בעיה כלל. אך אם הנתיב יהיה גשר צר במרומים, יהווה המעבר עבורי משימה כמעט בלתי אפשרית. ור' נחמן מוסיף "העיקר לא לפחד כלל". האויב המונע ממני לעבור את הגשר, איננו מצוי מחוצה לי, אלא דווקא בתוכי. הוא הפחד שלי! ואכן, העולם, החיים, אינם אלא גשר צר כשבשני צדדיו פעור תהום אימתני. באמרתו של ר' נחמן מסמל הפחד את הספקות שתמיד יתלוו אלי. עבדתי על עצמי וניצחתי את פחד הגבהים. או אז, גיליתי לדאבוני את הפחד מהפחד, שמא הפחד יחזור, ועוד יד אויבי נטויה. כך גם בעולם הרוח. את הישועה לא אקבל, לא מהוכחות מתמטיות ולא מניסויים מדעיים. כפי שביטא זאת ר' נתן, תלמידו וסופרו של ר' נחמן, (ליקוטי הלכות, אורח חיים, ברכת השחר ג'): "אי אפשר לברר ולהוכיח האמת על ידי ראיות בשום אופן, כי הכל יכולין לסתור מחמת נצחון". המילה 'ניצחון' מציינת בעברית הקלאסית את הדיאלקטיקה, האפשרות לבנות סברות כדי לנגח את היריב, סברות הנעשות מתוחכמות יותר ויותר, סברות שידהימו אותנו אף אם מזמן איבדו כל קשר עם המציאות ועם השכל הישר. הפחד מהפחד יישאר, הספק תמיד יכרסם בלבי. כנגד רשימתי זאת, תוכלו למצוא רשימות הפוכות אפילו באכסניה המארחת אותי כאן, או בלשונו של ר' נתן, כנגד כל סיפור בונה תמצאו 'מעשיות של שקר והוכחות של שקר לסתור ולהעלים האמת חס ושלום'... כמו שאמר רבינו [רבי נחמן] ז"ל שכל מה שמגלין איזה אמת יש כנגדו שקר כי גם הרחוקים מאמת אומרים גם כן לשונות כאלו".

התקיימו בנו הפסוקים הטרגיים: "וַתִּשְׁלַךְ אֶמֶת אֶרְצָה" (דניאל ח, יב) "וַתְּהִי הָאֵמֶת נְעֻדָּת" (ישעיהו נט, טו), עד "שקשה מאד להבחין בין האמת והשקר". ולמרות זאת, בעולם תוהו זה חייב כל אדם "להבחין מעט האמת לאמתו אם ירצה לבלי להטעות את עצמו ולהסתכל על האמת באמת".

את המדע אפשר לקדם באמצעות מנת משכל גבוה ומכשירים מתאימים. את עמדותינו המוסריות והדתיות עלינו לבנות מעל לביצת הספק, ביצה בה מתרחשות רעידות אדמה מתמידות. האמונה היא הוודאות הסובייקטיבית במצב של אי-וודאות אובייקטיבית. וודאות באמת חיונית שלא ניתן להוכיח באמצעות המדע, אמת שמשמעותה לא לטבוע ברלטיביזם, אך גם לא באמונות הבל. רק מי שיאמין, יוכל לראות את הנס, לקבל את ההתגלות, למשש את ההשגחה, להרגיש את קרבת הא-להים. למרות כל הקשיים, הדבר אפשרי.

את האמת והערכים שמעבר למדע חייב אכן האדם למצוא בעולם שבו שולט הספק, תוך קפיצה של אמונה. לדברי רבי יהודה (סוטה לו ע"א) רק קפיצה מעין זאת אפשרה את קריעת ים-סוף: "זה אומר אין אני יורד תחילה לים וזה אומר אין אני יורד תחילה לים. קפץ נחשון בן עמינדב [נשיא שבט יהודה] וירד לים תחילה... ועליו מפורש... "הוֹשִׁיעֵנִי אֱ-לֹהִים - כִּי בָאוּ מֵיִם עַד נַפְשִׁי. טַבַּעְתִּי בִּיּוֹן מְצוּלָה וְאִין מְעַמָּד... הַצִּילֵנִי מִטֵּיט וְאַל אֶטְבְּעָה..". (תהלים סט).